

ТИЩЕНКО О. І.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.137:340.63

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.40>**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРИМУСОВОГО ЗАЛУЧЕННЯ ОСОБИ
ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ АМБУЛАТОРНОЇ ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

У статті висвітлено проблематику застосування примусового залучення особи для проведення амбулаторної судово-психіатричної експертизи (далі – СПЕ) з урахуванням доктринальних розробок та результатів проведеного автором узагальнення правозастосовної практики. З метою наукового пошуку ефективної моделі нормативного врегулювання примусового залучення особи для проведення амбулаторної СПЕ, у статті досліджено проблематику визначення суб'єктного складу осіб, до яких можливе застосування цієї процесуальної дії. Розкрито дискусійне питання щодо допустимості примусового залучення потерпілого або свідка для проведення психіатричної експертизи. Узагальнено матеріали судової практики, за результатами яких виявлені поодинокі випадки задоволення суддями клопотань про примусове залучення потерпілого для проведення амбулаторної СПЕ, оскільки оцінка судом показань потерпілого без урахування думки експертів щодо стану його психічного здоров'я могла б призвести до помилок в обґрунтуванні прийнятих рішень. Втім в абсолютній більшості випадків судді відмовляють у задоволенні таких клопотань, оскільки кримінальний процесуальний закон не передбачає можливості залучення потерпілого або свідка у примусовому порядку для проведення психіатричної експертизи.

Підкреслено, що, з огляду на примусовий характер вказаної процесуальної дії, у законі має бути чітко визначений перелік учасників кримінального провадження, яких можливо примусово залучити до проведення психіатричної експертизи.

Доведено, що процедура примусового залучення особи для проведення амбулаторної СПЕ має власну специфіку, яка не дозволяє подолати її нормативну неврегульованість шляхом застосування більш синонімічного порядку – обрання запобіжного заходу. Зважаючи на примусовий характер цієї процесуальної дії, оптимальною є її нормативна регламентація в окремій статті кримінального процесуального закону, що сприятиме ефективному правозастосуванню.

Ключові слова: амбулаторна судово-психіатрична експертиза, потерпілий, примусове залучення особи, психіатрична експертиза, ухвала слідчого судді, ухвала суду.

Tyshchenko O. I. Certain issues of compulsory involvement of a person for conducting an outpatient psychiatric examination in criminal proceedings

The article reflects the problem of using the forced involvement of a person for an outpatient forensic psychiatric examination (hereinafter referred to as the FPE), taking into account doctrinal developments and the results of the generalization of law

enforcement practice carried out by the author. With the aim of a scientific search for an effective model of normative regulation of compulsory involvement of a person for conducting an outpatient FPE, the article examines the issue of determining the subjective composition of persons to whom this procedural action can be applied. The controversial issue of the admissibility of the compulsory involvement of a victim or witness for a psychiatric examination is disclosed. The materials of judicial practice are summarized, according to the results of which, isolated cases of satisfaction by judges of petitions for the compulsory involvement of a victim for conducting an outpatient FPE are revealed, since the court's assessment of the victim's testimony without taking into account the opinion of experts regarding the state of his or her mental health may lead to errors in the justification of the decisions made. However, in the vast majority of cases, judges refuse to satisfy such requests, since the criminal procedure law does not provide for the possibility of involving a victim or witness forcibly for a psychiatric examination.

It is emphasized that, given the coercive nature of this procedural action, the law should clearly define the list of participants in criminal proceedings who may be forcibly involved in conducting a psychiatric examination.

It is proved that the procedure of compulsory involvement of a person for outpatient FPE has its own specifics, which does not allow overcoming its regulatory unsettledness by applying a more synonymous procedure – the choice of a preventive measure. Taking into account the compulsory nature of this procedural action, it is optimal to regulate it in a separate article of the criminal procedure law, which will contribute to effective law enforcement.

Key words: *outpatient forensic psychiatric examination, victim, compulsory involvement of a person, psychiatric examination, decision of the investigating judge, court decision.*

Вступ. Відповідно до ч. 3 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду. Лаконічність такої законодавчої регламентації актуалізує питання щодо кола суб'єктів кримінального провадження, до яких можливе застосування цієї процесуальної дії, та порядку її реалізації. Проблема щодо примусового залучення особи для проведення судово-психіатричної експертизи (далі – СПЕ) досліджувалася такими вченими-процесуалістами, як: І.В. Глов'юк, В.О. Гринюк, С.О. Ковальчук [1; 2]; І.П. Зінковський [3]; М.А. Макаров [4], О.О. Сольонова [5] та ін. Разом із тим, окремі питання залишаються дискусійними, що обумовлює їх подальше вивчення з урахуванням наукових надбань та практики правозастосування.

Постановка завдання. Мета статті полягає у виявленні проблем правозастосування під час примусового залучення особи для проведення амбулаторної СПЕ та висвітленні можливих шляхів їх вирішення.

Результати дослідження. Використання законодавцем у ч. 3 ст. 242 КПК термінологічної конструкції «примусове залучення *особи* для проведення медичної або психіатричної експертизи» стало підґрунтям для розвитку наукових диспутів у напрямі конкретизації таких суб'єктів кримінального провадження. При цьому стосовно підозрюваного, обвинуваченого допустимість примусового залучення до проведення психіатричної експертизи обумовлена їх процесуальним статусом та необхідністю визначення їх психічного стану у певні юридично значимі проміжки часу, адже це безпосередньо впливає на правомірність вирішення питання щодо призначення міри покарання. Як слушно зауважує А.С. Гамбарян, при дотриманні принципу співрозмірності втручання у соматичні права обвинуваченого проти його волі не є спірним, в той час як питання втручання у соматичні права потерпілого (свідка) проти їх волі потребує системного вирішення. Адже потерпілий вже є жертвою злочину

та він більш чутливий до обмеження будь-яких його прав (зокрема, соматичних); свідок часто не має відношення до злочину, відповідно, обмеження його соматичних прав потребує додаткового обґрунтування [6]. Зауважимо, що посилання на позицію автора є релевантним, адже відповідно до п. 18 Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я від 8 травня 2018 р. № 865, проводячи СПЕ, експерти здійснюють соматичне обстеження особи. Окремо звертають увагу на виявлення слідів пошкоджень, у тому числі самоушкоджень, розташування і особливостей татуювань, оглядають волосисту частину голови для виявлення рубців і шрамів після перенесених травм, виявляють сліди ін'єкцій, оглядають слизову рота і язик (рубці, наявність слідів прикусів) [7].

Отже, дискусійна грань окресленого питання стосується допустимості примусового залучення потерпілого або свідка для проведення психіатричної експертизи. Так, одні процесуалісти пропонують передбачити у ч. 3 ст. 242 КПК, що експертиза щодо потерпілого чи свідка проводиться за їх письмовою згодою або за згодою їх законних представників [8, с. 68]. Інші науковці займають протилежну позицію, визнаючи можливість примусового залучення потерпілого, свідка для проведення експертизи [3, с. 260; 4, с. 5, 252]. Так, наприклад, О.О. Сольонова підкреслює, що у кримінальному процесуальному законодавстві багатьох країн регламентовано питання про обов'язкове призначення експертизи для встановлення психічного та фізичного стану потерпілого, якщо виникає сумнів щодо його можливості правильно сприймати обставини, які мають значення для кримінальної справи, та давати показання відносно них (ч. 5 ст. 143 КПК Республіки Молдова; п. 5 ст. 196 КПК Російської Федерації; п. 4 ст. 228 КПК Республіки Білорусь; п. 4 ст. 241 КПК Республіки Казахстан; п. 4 ст. 200 КПК Киргизької Республіки; п. 4 ст. 288 КПК Туркменістану; п. 5 ст. 173 КПК Республіки Узбекистан) [5, с. 109]. У цьому контексті авторка не лише наголошує на необхідності врегулювання питання щодо примусового залучення потерпілого для проведення амбулаторної СПЕ та судово-медичної експертизи, якщо він відмовляється від її проходження [5, с. 114], але й підкреслює, що «поміщення потерпілого у стаціонар для проведення судово-психіатричної або судово-медичної експертизи є можливим, якщо при проведенні амбулаторної експертизи неможливо з'ясувати, чи може він правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та давати показання про них. Потерпілий не може бути примусово поміщений до медичного закладу для проведення експертизи, за виключенням випадків, коли він викриває підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, та немає іншої можливості перевірити достовірність його показань» [5, с. 195].

У цілому поділяючи висловлену в доктрині кримінального процесу тезу про те, що потерпілий, будучи жертвою злочину, є більш чутливим до обмеження будь-яких його прав [6], зауважимо, що на практиці мають місце випадки, які очевидно вимагають примусового залучення потерпілого до проведення амбулаторної СПЕ. Так, виходячи зі змісту ухвали слідчого судді Херсонського міського суду Херсонської області від 19 січня 2021 р., слідчий звернувся з клопотанням, в якому просить надати дозвіл на примусове проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи потерпілої Особа_1. Мотивуючи клопотання, слідчий вказує, що до відділку поліції надійшла заява від Особа_2 про те, що її чоловік систематично гвалтує її доньку. В ході досудового розслідування допитано Особа_1, яка повідомила, що вона звернулася до свого класного керівника та розповіла, що вітчим її сексуально домагається, примушує до статевих зносин та розбещує приблизно з 12 років. Особа_1 було направлено на загальний огляд до лікаря гінеколога, який дійшов висновку, що її пульва без ознак пошкоджень. Слідчим було винесено постанову про призначення судово-медичної експертизи. В отриманому висновку експерта вказано, що мати заявила про відмову її доньки від огляду судово-медичним експертом. Під час проведення додаткового допиту неповнолітня Особа_1 повідомила, що вона дала неправдиві показання відносно свого вітчима у зв'язку з тим, що останній їй заборонив заводити вдома kota, вимикав Інтернет та відібрав їй мобільний телефон, таким чином вона хотіла йому помститися. В ході досудового розслідування була призначена комплексна психолого-психіатрична експертиза

неповнолітній Особа_1, але її матір відмовилася від проходження експертизи. Вищевказані події унеможливають правоохоронні органи встановити факт згвалтування неповнолітньої Особа_1. Отже, слідчий суддя надав дозвіл на примусове залучення потерпілої для проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 152 КК України [9].

У іншому кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, слідчий суддя задовольнив клопотання про проведення комплексної амбулаторної судової психолого-психіатричної експертизи щодо малолітньої потерпілої, оскільки для вирішення питання про наявність у неї психічного захворювання (чи затримки психічного розвитку) та її здатності повністю або частково усвідомлювати значення дій правопорушника, необхідні спеціальні знання. При цьому слідчий суддя визнав проводити таку експертизу за обов'язкової участі законного представника – матері потерпілої, а за необхідності – педагога [10].

Наведені ухвали демонструють наявність випадків задоволення суддями клопотань про примусове залучення потерпілого для проведення амбулаторної СПЕ, оскільки оцінка судом показань потерпілого без урахування думки експертів щодо стану його психічного здоров'я могла б призвести до помилок в обґрунтуванні прийнятих рішень. Втім на практиці набагато більше ухвал про відмову у задоволенні таких клопотань із наступним обґрунтуванням, зокрема: «чинним законодавством не передбачено примусового зобов'язання потерпілої для проведення експертизи, яка стосується безпосередньо її психологічного стану, щодо призначення та проведення якої вона в судовому засіданні категорично відмовилась» [11]; «КПК не передбачено залучення потерпілого у примусовому порядку для проведення психіатричної експертизи, отже без згоди особи – учасника кримінального процесу (свідка, потерпілого) проведення як стаціонарної, так і амбулаторної експертизи, є неможливим» [12]; «норми КПК України, крім підозрюваного, обвинуваченого (виходячи з ч. 2 ст. 509 КПК) не визначають кола учасників кримінального провадження, які можуть бути примусово направлені до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи. Зі змісту ч. 1 ст. 509 КПК вбачається, що метою проведення психіатричної експертизи є встановлення таких обставин: 1) чи була особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння у неосудному або обмежено осудному стані; 2) чи вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Натомість зазначені обставини не охоплюють психічний стан потерпілого. Тому надання дозволу на направлення потерпілого для проведення психіатричної експертизи є грубим порушенням процесуального законодавства, а така експертиза стосується винятково особи, яка ймовірно вчинила суспільно небезпечне діяння» [13]. Аналогічну аргументацією застосував слідчий суддя, відмовляючи у клопотанні про примусове залучення свідка до проведення амбулаторної СПЕ [14].

Отже, неоднозначна судова практика у вирішенні питання щодо примусового залучення потерпілого до проведення амбулаторної СПЕ є наслідком текстуального формулювання ч. 3 ст. 242 КПК, в якій йдеться про примусове залучення *особи* для проведення експертизи. Відстоюючи позицію щодо можливості примусового залучення як потерпілого, так і свідка до проведення амбулаторної СПЕ, зауважимо, що, з огляду на примусовий характер вказаної процесуальної дії у законі, має бути чітко визначений перелік учасників кримінального провадження, яких можливо примусово залучити до її проведення. Тому ми підтримуємо позицію тих науковців, які вже пропонували уточнити коло таких суб'єктів кримінального провадження. Так, наприклад, М.А. Макаров вважає, що ч. 3 ст. 242 КПК України необхідно доповнити положенням про прийняття слідчим суддею за клопотанням сторони кримінального провадження рішення про примусове залучення підозрюваного, потерпілого, свідка до проведення медичної чи психіатричної експертизи, якщо вони відмовляються від їх проведення» [4, с. 5, 252]. І.П. Зінковський пропонує викласти ч. 3 ст. 242 КПК у такій редакції: «примусове залучення підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється під час досудового роз-

слідкування – за ухвалою слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, прокурора, сторони захисту, а під час судового провадження – ухвалою суду в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу» [3, с. 260]. Як бачимо, І. П. Зінковський не лише уточнив перелік суб'єктів, але й намагався визначити порядок примусового залучення до проведення експертизи. Крім того, окремі доктринальні ідеї щодо процедури примусового залучення особи до проведення експертизи влучно проаналізувала у своїх наукових працях І. В. Глов'юк. Так, авторка процитувала позицію О. В. Капліної, що «слід використати аналогію закону і найбільш однотипною для ч. 3 ст. 242 КПК є процедура, передбачена у ст. 244 КПК, щодо розгляду слідчим суддею клопотання про залучення експерта. Саме до цієї норми слід звернутися при вирішенні питання про примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи» [1, с. 87]. Втім І. В. Глов'юк зауважила, що «ст. 244 КПК передбачає лише розгляд клопотання сторони захисту, а не обох сторін кримінального провадження; крім того, виникає питання, чому не слід визнати однотипною процедуру ч. 2 ст. 509 КПК, тобто подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, враховуючи спільний для цих процедур елемент примусу. На основі правил застосування аналогії закону пропонується й інше рішення: ухвала слідчого судді про примусове залучення особи для проведення медичної експертизи має бути постановлена в порядку ч. 2 ст. 509 КПК» [1, с. 87]. У свою чергу, І. В. Глов'юк за результатами проведеного дослідження вважає доцільним передбачити, що «питання про примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження – ухвалою суду» [1, с. 89; 2, с. 527].

Отже, цитовані доктринальні позиції окреслюють різні варіанти подолання існуючої законодавчої прогалини. В свою чергу, проведений автором моніторинг судових рішень дозволяє простежити певну схожість порядку примусового залучення особи для проведення амбулаторної СПЕ із іншими судово-контрольними процедурами. Втім передчасно стверджувати, що ця процедура відбувається у порядку обрання запобіжного заходу з огляду на наступне.

По-перше, на відміну від обов'язкової участі підозрюваного, обвинуваченого під час обрання запобіжного заходу (за винятком випадків, передбачених ч. 6 ст. 193 КПК), участь особи, щодо якої вирішується питання про примусове залучення до проведення амбулаторної СПЕ не є обов'язковою [15]. Так, задовольняючи клопотання про примусове залучення підозрюваної про проведення амбулаторної СПЕ за її відсутності, слідчий суддя зауважив: «у судові засідання підозрювана Особа_2 не з'явилася, будучи повідомленою належним чином про час та місце судового розгляду. Від отримання повістки та матеріалів клопотання згідно рапорту працівників поліції відмовилася, що не перешкоджає судовому розгляду відповідно до кримінального процесуального законодавства» [16].

По-друге, на відміну від передбаченого ст. 193 КПК порядку розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, клопотання про примусове залучення особи до проведення амбулаторної СПЕ може розглядатися за відсутності сторін. Так, доволі ілюстративно є ухвала слідчого судді, постановлена за відсутністю сторін, про примусове залучення потерпілої для проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 152 КК України. Виходячи зі змісту ухвали, «прокурор та слідчий у судові засідання не з'явилися, про час та місце розгляду справи повідомлялись у відповідності до норм діючого законодавства. Надали на адресу суду заяви про розгляд справи без їх участі, вимоги клопотання підтримали у повному обсязі, просили його задовольнити з підстав зазначених у ньому. Законний представник потерпілої та її адвокат в судові засідання не з'явилися, про час та місце розгляду справи повідомлялись у відповідності до норм діючого законодавства. Надали на адресу суду заяви про розгляд справи без їх участі, при вирішенні питання

щодо примусового залучення особи для проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи поклались на розсуд суду» [9].

Отже, процедура примусового залучення особи для проведення амбулаторної СПЕ має власну специфіку, яка не дозволяє подолати її нормативну неврегульованість шляхом застосування більш синонімічного порядку – обрання запобіжного заходу. Зважаючи на примусовий характер цієї процесуальної дії, оптимальною є її нормативна регламентація в окремій статті кримінального процесуального закону, що сприятиме ефективному правозастосуванню.

Висновки. У статті висвітлено проблематику застосування примусового залучення особи для проведення амбулаторної СПЕ з урахуванням доктринальних розробок та результатів проведеного автором узагальнення правозастосовної практики.

Список використаних джерел:

1. Глов'юк І. В. Примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи: проблемні питання. Актуальні питання кримінального права, процесу і криміналістики, удосконалення судової і правоохоронної систем : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Сєвєродонецьк, 19 травня 2017 р. Сєвєродонецьк : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2017. С. 86–90.
2. Глов'юк І. В., Грин'юк В. О., Ковальчук С. О. Застосування примусової госпіталізації психічно хворих осіб у кримінальному провадженні України в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 524–528.
3. Зін'ковський І. П. Повноваження слідчого при обранні, зміні та скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження : дис. ... доктора філософії. Одеса. 2019. 281 с.
4. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи : дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 495 с.
5. Сольонова О. О. Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2018. 239 с.
6. Гамбарян А. С. Отказ от соматических прав и вопросы уголовно-процессуального вмешательства : монография. Ереван : МАСП. 2017. 58 с. URL: <https://www.iaaj.net/node/2303>.
7. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : затв. наказом М-ва охорони здоров'я від 8 трав. 2018 р. № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18> (дата звернення: 21.11.2022).
8. Удовенко Ж. В. Забезпечення засади невтручання у приватне життя при проведенні експертизи. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 62–68.
9. Ухвала слідчого судді Херсонського міського суду Херсонської області від 19 січня 2021 р. у справі № 766/628/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94312476> (дата звернення: 21.11.2022).
10. Ухвала слідчого судді Солом'янського районного суду м. Києва від 18 січня 2019 р. у справі № 760/324/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79275648> (дата звернення: 21.11.2022).
11. Ухвала Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 17 березня 2021 р. у справі № 684/289/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96089022> (дата звернення: 21.11.2022).
12. Ухвала Богодухівського районного суду Харківської області від 29 травня 2020 р. у справі № 613/374/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89554779> (дата звернення: 21.11.2022).
13. Ухвала Житомирського апеляційного суду від 15 липня 2020 р. у справі № 296/4069/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90483921> (дата звернення: 21.11.2022).
14. Ухвала слідчого судді Чугуївського міського суду Харківської області від 13 травня 2019 р. у справі № 636/1029/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81720117> (дата звернення: 21.11.2022).

15. Ухвала слідчого судді Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 14 квітня 2020 р. у справі № 443/797/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88782391> (дата звернення: 21.11.2022).

16. Ухвала слідчого судді Новокаховського міського суду Херсонської області від 9 жовтня 2020 р. у справі № 661/4020/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92123724> (дата звернення: 21.11.2022).

